

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

Karlista volt-e Teleki Sándor?

„E fiúból regényíró vagy regényhős leend“ — jósolta a kis Teleki Sándorról a ház egyik öreg barátja. Ha számba vesszük kalandos útját, melyet Gyalui Farkas hősiünk „regényes élet“-ben írt meg, úgy gondoljuk: a jövődömondás egyik fele bevált. Regényíró nem lett belőle. De ha ismerjük múltját felidézõ hat kötetét és sok elszórt tárcáját, bizony mondhatjuk: emlékiróvá vált, írásainak mozaikjaival egy valóságos életregényt alkotott.

Most 150 éve, 1821. január 26-án született a Kolozs megyei Nagysármáson olyan főnemesi családból, amely három kancellárt adott Erdélynek. Mezőségi szülőfalujában és a „kincses város“-ban töltött gyermekkor után Kolozsvárt a piarista gimnáziumban és a jogakadémián tanult. 1835—36-ban Táncsics Mihály volt praecceptor, a „vörös republikánus“. A demokrata nagyjaink sorában is előkelõ helyen álló Táncsics felfogása nem volt hatástalan a gyermekifjú fejlődésére. Tanulmányai végeztével nem maradt közhivatali pályán, és szülei egy majdnem házassággal végzõdõ szerelem felejtésére 1841-ben a berlini egyetemre küldték.

Utban a porosz főváros felé, Magyarországon áthaladva beutazta Ausztriát, Tirolt, Dél-Németországot, majd egy tanévet hõsiesen végigizzad az egyetemen. Könnyelmûségre hajló, változatosságot kedvelõ természete azonban más vizekre hajtja: 1842 májusában német földön, a Rajnán, Londonon át Portugáliába utazik, és mintegy öt hónap után Spanyolországon és Frankföldön át érkezik vissza Berlinbe. De az év végét nem éri meg az egyetemen, ismét otthagyja a „hencegve pöffeszkedõ burkus szoldateszkát“ és „az ásitáson túl unalmas, pedáns professzornyájt“. A koncertező Liszt Ferenc baráti szárnyai alatt beutazta Lengyelországot, az orosz birodalmat, Németországot, Ausztriát, Franciaországot, aztán szülőföldjén áthaladva eljut Bukarestig.

Mikor hazakerül, szülei önálló gazdasággal akarják helyhez kötni: a költõi birtokot bízzák rá. Liberális-ellenzéki programmal olyan határozottsággal kapcsolódik bele a kövárvidéki politikai életbe, hogy a kormánykorök pert akasztanak a nyakába, amitõl csak a kirobbanó forradalom menti meg.

Erre az idõre esik a bohém, de demokratikus érzelmû „vadgróf“ közismert barátsága Petõfi Sándorral, aki 1846—47-ben pajtása költõi kastélyában, a park öreg scmfája alatt, a mézeshetek bûvöletében mintegy harminc verssel ajándékozta meg irodalmunkat.

Az 1848—49-es szabadságharcot Bem főintendánsaként ezredesi rangban verekedte végig. Vakmerõ, fegyelmezett, jókedélyû katona volt. A gálfalvi csatában õ mentette meg szeretett tábornoka, az „öreg úr“, annyi gyõzelem hõse életét, és õsszes harcostársai közül talán õ rajzol a legsikerültebb portrét Bem apóról. A világosi fegyverletétel után kimenekül Aradról és a környező pusztákon bujdosik mint „futóbetyár“, hogy aztán Szerbián át Párizsba meneküljön és bekapcsolódjon a kossuthi emigráció munkájába. 1852-ben az osztrák önkényuralom vérbrósdaga „in contumaciam“ halálra íteli.

III. Napóleon államcsínyje után több társával együtt angol felségterületre, Jersey, majd Guernsey szigetére menekül. Számos számûzõt francia, lengyel, olasz és magyar gyülekezett itt össze sorstársi-elvbaráti-testvéri közösségbe Victor Hugóval, szellemi vezérükkel az élen.

Az utazásokkal, házassággal fűszerezett, de alapjában véve mégiscsak sivár számûzetés nem elégítette ki a mindig tettekrekész Telekit. Azért 1859-ben mint ezredes az elsők között lép csatasorba a legendás hírû Garibaldi oldalán az olasz

egységért, az osztrák önkényuralom ellen. Részt vesz a magyar légió szervezésében, Kossuth és Klapka oldalán hazája felszabadítására sző terveket, de ezeket keresztülhúzza a nemzetközi helyzet alakulása. 1860 nyarán, miután Garibaldi a „marsalai ezer“-rel partraszállt, Teleki Sziciliába sietett, majd Dél-Itáliában küzdött mint „colonello“.

Mikor a fegyverek elhallgattak, ismét az emigráció keserű hétköznapijai köszöntöttek rá. Egyre többet gyötrődött a kínzó honvágy hatalmától, míg végre hazatérhetett. 1867-ben amnesztiát kapott és hűségesen kitartva 49-es, kiegyezés-ellenes, függetlenségi álláspontja mellett (utálta a restaurációt „mint a medvesonkát“), Kolozs, Kolozsvárt és Nagybányán töltötte élete utolsó negyed századát 1892. május 18-i haláláig.

Jókai, Sári László és K. Papp Miklós biztatására fogott hozzá az öreg harcos emlékezései megírásába, múlt századi memoírirodalmunk apró remekeit alkotva meg. Először csak rövid tárcákat írt a lapokba, majd a budapesti kiadónál önálló kötetekkel jelentkezett (Emlékeim, I—II, 1879—1880; Egyről másról, Újabb emlékeim. I—II. 1882; Természet után. 1844; külön kötetet áldozott az 1859-es hadjáratnak: Garibaldi alatt 1859-ben címen, 1883). Ha emlékezéseibe itt-ott regényes-legendás részletek keverednek is, alapjában véve életének és korának színes, élő világát öntötte velük sokszor humoros, de szép, vonzó formába. A romantika mozgalmas korának tipikus fia volt, és ebben a szellemben fogantak tettei és írásai. Nagy idők és nagy emberek krónikása. Emlékiratainak anyaga nagy kortársai valóságos galériája, olyan kolosszusokról hagyott hátra remekbeszabott portrét, mint Victor Hugo, Garibaldi, Mazzini, Alexandre Dumas-père vagy Petőfi, Liszt és Orbán Balázs.

Mint a zsarnokság halálos ellensége többször fogott fegyvert hazája és más népek szabadságáért, küzdött a maga módján a demokratikus eszmék és nemzetek közötti barátság diadaláért. Egy sötét pont van életében, amiért több életrajzírója megrója: karlista múltja. Hadd szenteljük az alábbi sorokat születésének 150. évfordulóján éppen élete ezen spanyolországi mozzanata tisztázására.

*

1848 decemberében történt. Bem József tábornok, az erdélyi hadsereg újonnan kinevezett fővezére Szatmárról Nagybánya felé kocszított. Vele tartott Teleki Sándor, kővárvidéki főkapitány és kormánybiztos. Útközben zajlott le köztük az a beszélgetés, melyet Bem kezdeményezett:

— Volt-e Ön katona?

— Igen is, nem is.

— Hogyan?

— Egy expedíciót csináltam Spanyolországban.

— Ki alatt?

— Don Ramon Cabrera alatt.

— Ön karlista volt?

— Tulajdonképpen nem voltam, de ott szolgáltam.

— Hogyan?

— Sportból.

(Teleki Sándor: *Emlékeim* I. 22—23.)

Mióta életének ezt az epizódját Teleki megörökítette, az egész róla szóló irodalom beszél arról, hogy a karlisták oldalán harcolt Spanyolországban. Regényes életének ez az eseménye több okból is figyelmet érdemel. Először: mert a szakirodalom értékelése szerint ez volt az első eset, hogy fegyveres harcban részt vett; másodsor: mert ez az eset egészen kilóg eszmei-politikai fejlődése menetéből. Ha az igazat akarjuk tudni: rekonstruálnunk kell az eseményeket. Módszerünk abban összegezhető, hogy először

számba vesszük a forrásokat, aztán a szakirodalom megállapításait, a kettőt összehasonlítjuk és értékeljük. Végül felvázoljuk a spanyolországi történeti helyzetképet és annak szereplőit. Ebből az alapból kiindulva mutatjuk be Teleki Sándor levelezésének a „spanyol kalandot“ új megvilágításba helyező kiadatlan anyagát, hogy mindent összegezve a történeti igazságot próbáljuk megállapítani és helyreállítani.

Mit mondanak a források?

„Karlista múltját“ a közvélemény Teleki emlékezéseiből ismeri. Ezek sorában az első, előbb idézett *Első találkozásom Bem apóval* (ezután *Bem-tárcának* rövidítjük) című írásban Teleki elmondja, hogy karlista szolgálatban egy hadjáratban vett részt Spanyolországban; a második *Lesseps Ferdinándnak hálás üdvözlét* (ezután *Lesseps-üdvözlétként* idézzük) című tárcájában a vállalkozás okairól és lefolyása egyes részleteiről emlékezik. Eszerint, amikor a „szerelem száműzöttjeként“ a berlini egyetemét látogatta, a hangversenykörúton lévő Liszt Ferencnél megismerkedett Felix Lichnowsky herceggel, aki karlista tábornokként katonákat toborozni érkezett hazájába. A dolgában biztos Lichnowsky azzal kérkedett, hogy „harmincezer teütont fog magával vinni Don Carlos szolgálatába. Elmentünk ketten, és én magyar

voltam — írja erről Teleki. — Később azt kérdezte Heine tőlem, mikor bemutattak neki: ön-e Lichnowsky Félix *harmincezer embere*?”

A szerelmében csalódott, meggondolatlan Teleki a tudományokat szegre akasztotta, felcsapott karlistának, és tábornokává Spanyolországba indult. Először Vigóban kötöttek ki, hogy Galicián áthaladva baszk-földön kezdjék meg akciójukat, de „ott a kárlista titkos komité elnevezte a baszk tartomány idő előtti mozgalmát”. Tovább mentek hát, és miután Portugáliában néhány hónapot töltöttek, több partvidéki spanyol várost érintettek. Barcelonában azonban életveszélyes kalandba keveredtek. Az amnesztia alá nem eső Lichnowsky letartóztatták. Az ennek nesztét vevő tömeg — izgatók sugalmazására, akik azt híresztelték, hogy a herceg Polo, „a leggyűlöltebb karlista csapatvezér”, Teleki pedig sógora — megakarta őket lincselni. A nép dühe elől a hatóság „megerősített fogházba”, közönséges bűnözők közé menekítette őket. Itt tartózkodtak mindaddig, amíg a herceg kérelmezésére és Lesseps francia konzul beavatkozására Madridból megérkezett a rendelet a foglyok szabadon bocsátására. Biztonságuk érdekében Lesseps saját kocsiján vitte a szabadultakat a börtönből a kikötőig, ahol felsegítve őket a Venus francia fregattra, mentette meg életüket.

Emlékezéseinek két forrásszámba menő részletéhez egy harmadik járul: Telekinak a pozsonyi *Hírnökben* közölt levele, amire még visszatérünk.

Ezek után lássuk a szakirodalom véleményét. Gyalui Farkas, Teleki életének legjelentősebb kutatója tényként fogadja el a „karlista kalandot”. 1933-ban így emlékezik meg róla: „Teleki egy barátjával, Lichnovszky herceggel, Spanyolországba ment, s ott belépett a Karlisták, a spanyol trónkövetelő csapatába, ahol Lichnovszky tábornok lett. Barcelona előtt Teleki Sándort számos társával együtt elfogták. A nép az utcán akarta őket kivégezni, de Espartero, a király vezére, fogságra vetette őket. Csakis csoda mentette meg Telekit. Halálra ítélték, s állítólag a pápa, de hihetőbb, hogy Lesseps francia konzul, a későbbi híres mérnök, lépett közbe érdekében és az ifjú visszautazhatott Berlinbe tanulmányai folytatására” (Gyalui Farkas: *Gróf Teleki Sándor* — ezután *Teleki Sándor* —, EME XI. vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1933. 13).

Gyalui Teleki-könyvében e gondolat részletesebb kifejtése szerint Teleki „lelkesezett a karlisták ügyéért”, s az életrajzíró a következőket teszi hozzá: „Mikor

[ti. Espartero tábornok] a karlistákat levette, a vezérek természetesen rögtön megszótktek, Don Carlos Franciaországba menekült, Lichnovszky is eltűnt, Teleki Sándort azonban számos társával együtt Barcelonában elfogták... Egy hajszalon múlt, hogy életébe nem került a kaland. Ő azonban mindig könnyű szívvel és derűsen emlékezett vissza életének erre a veszedelmes epizódjára.” Befejezésül Telekit citálva kifejti, hogy nem lelkeseedsből, hanem sportból vett részt a karlista háborúban. (*Gróf Teleki Sándor regényes élete* — röviden *Teleki regényes élete* — Budapest, 1939. 9—10.)

A Teleki-émlékezések legújabb gyűjteményes köteté elé irt bevezetőben Görög Livia tényként fogadja el a karlista kalandot (*Teleki Sándor emlékezései*. Budapest, 1958. 9).

Ha jól megfigyeljük, világossá válik, hogy nincsen összhang a két forrás-szöveg között, minthogy különbség van a források és feldolgozások tartalmában, sőt még ugyanazon szerző különböző munkáiban is.

Először vessük össze a forrásokat, Teleki visszaemlékezéseit. Mindkettő *meggyezik* abban, hogy a karlisták oldalán szolgált, de *nem meggyőződésből* (a *Bem-tárcában*: „sportból” — a *Lesseps-üdvözletben* „annyira lelkesülve és rajongva Don Carlos trónkövetelőért, mint Krisztina vagy Izabella királynékért”). *Ellentét* mutatkozik viszont abban, hogy *részt vett-e a karlisták hadjáratában vagy sem* (a *Bem-tárcában*: „Egy expedíciót csinált... Don Ramon Cabrera alatt” — a *Lesseps-üdvözletben* csak konspiráltak a karlistákkal, de hadjáratról nem esik szó).

Ha nincsen összhang a forrásokban, az ellentmondások folytatódnak a feldolgozásokban. Így például Gyalui *Teleki Sándor*ában hősünket „halálra ítélték” — *Teleki regényes életében*: „A halálos ítélet bizonyos volt”; de ami sokkal lényegesebb, hogy Gyalui első tanulmányával szemben könyvében kimondja, hogy Teleki Lichnowskyval együtt „lelkesezett a karlisták ügyéért”. Ez az elem Gyaluinál, amelyet Teleki visszaemlékezéseiben tagad, minthogy nem szerepelnek nála olyan elemek sem, mintha számos társával esett volna fogságba és Espartero vetette volna börtönbe vagy mintha elfogatása előtt Lichnowsky eltűnt volna; de az sincs, hogy halálra ítélték volna vagy olyan feltételezés, mintha a pápa avatkozott volna be kiszabadítása végett.

Mielőtt a források és feldolgozások igazsághoz való viszonyát megvizsgálónk, tekintsük át a történeti tényeket, fog-

laljuk össze röviden az egykorú spanyolországi eseményeket és szóljunk azok szereplőiről.

A napóleoni korszak óta, a XIX. század első negyedében Spanyolország két polgári forradalmon és két ellenforradalmi hullámon ment át. A francia segítséggel győzedelmeskedő második ellenforradalmi korszaknak VII. Ferdinánd halála vetett véget (1833), ami egyben a karlista beháború kezdetét jelzi. Don Carlos, VII. Ferdinánd öccse ugyanis nem ismerte el a meghalt király végakarátát, hogy a koronát leánya, II. Izabella örökölje, sem pedig a gyámjaként uralkodó Mária Krisztinát, és királlyá kiáltotta ki magát 1833. október 1-én. Így kezdte meg aztán Don Carlos, a klérus, az arisztokrácia, valamint a nemesség legreakciósabb része és a spanyol „Vendée” az elmaradott parasztság támogatásával az *első karlista háborút* (1833—1840). Vezetérei közt jól ismertek a Teleki által is említett Don Ramon Cabrera, Maroto és Lichnowsky tábornokok. A karlistáktól szorongatott, de a harmadik polgári forradalmat kezdeményező liberálisoktól-városiaktól támogatott udvarpártja Narvaez és Espartero tábornokok vezetésével 1840-ben győztesen került ki a két évig pusztító-öldöklő beháborúból. A mérsékelt Maroto karlista tábornok Espartero előtt letette a fegyvert. Don Carlosnak vezéreivel együtt menekülnie kellett, de hívei egyes helyeken még később is szervezkedtek, és elszigetelten ellenálltak.

És most lássuk a Telekinél szereplő karlista vezéreket: Cabrerát és Lichnowskyt. *Don Cabrera Ramon* (1806—1877) 1833 óta vett részt Don Carlos oldalán a polgárháborúban, érdemei elismeréséül ura több tartomány kormányzójává és grófi rangra emelte. Marito kapitulációja döntő csapást mért a karlistákra, de Cabrera tovább folytatta az ellenállást, míg aztán Espartero Catalonia hegyei közt szétveri erőit, és serege maradványaival 1840 júliusában Cabrera kénytelen francia földre menekülni.

Felix Lichnowsky porosz herceg (1814—1848), amint láttuk, Teleki útítársa volt Spanyolországban. Tudjuk róla, hogy 1834-ben a porosz hadseregben szolgált, majd 1838-tól a karlisták oldalán fegyvert ragadott Spanyolországban. Don Carlos brigádtábornokká nevezte ki a 24 éves ifjút. 1840-ben tért vissza Spanyolországból és megírta katonai élményeit (*Erinnerungen aus den Jahren 1837—39*, Frankfurt, 1841—42). Telekit maga mellé véve 1842-ben Portugáliát látogatta meg, majd Spanyolország partvidékét érintve

tért haza. Utazásáról újabb könyvet írt. (*Portugal. Erinnerungen aus dem Jahre 1842*, Mainz, 1843). Hogy politikai felfogásával tisztában legyünk, mindezekhez hozzátesszük: 1847-ben a porosz Landtag, 1848-ban pedig a frankfurti birodalmi gyűlés konzervatív szónoka volt, míg egy népfelkelés fegyverei ki nem oltják életét 1848. szeptember 18-án.

Ezek után vessük össze a Teleki karlista múltjával kapcsolatos forrásokat és feldolgozásokat a történelmi tényekkel. Az eredmény csak az lehet, hogy *1842-es spanyolországi tartózkodása alatt Teleki nem vehetett részt karlista hadjáratban* a következő okokból: 1. az első karlista háború 1840-ben befejeződött, vezérei élükön Don Carlossal vagy emekültek, vagy meghódoltak, 2. Don Cabrera Ramon — akire Teleki mint parancsnokára hivatkozik — 1840-ben maga is elhagyta Spanyolország földjét, és csak 1848—49-ben próbálkozott a beháború felszításával, 1842-ben tehát nem tartózkodott spanyol földön. Teleki pedig ebben az évben történt spanyolországi utazása után csak 1858-ban járt ismét errefelé nászúton, de akkorra a karlista háborúk már rég véget értek.

Ha valakiben ezek után is bizonytalanság merülne fel a kérdés megítélésében, azt megnyugtató módon eloszlatja az az új, kiadatlan levéltári forrásanyag, amelyet az említett Teleki-kutatók nem ismerhettek. Az Akadémia kolozsvári levéltárában* ui. fennmaradt Teleki Sándor levelezésének tekintélyes része, mely többek között hősünk „spanyol kaland”-jára is választ ad.

Először arra kell válaszolnunk, hogy Teleki azért akart-e Spanyolországba indulni, hogy beálljon a karlista hadseregbe? Összegeznünk kell tehát *utazásának célját*.

1842. április 6-i levelében német, belga, angol városok érintése után Oporto, Lisszabon, Cadix, Gibraltár, Algír, Málta, Athén és Szmirna szerepel mint úticél. Augusztus 12-i levelében viszont már arról értesít bennünket, hogy „tovább Oriens fele nem megyünk”, kibővült viszont a spanyol útvonal, melynek utolsó pontja Barcelona. Marseille után Francia- és Németországban át akart visszajutni Berlinbe, ahol októberben egyetemi tanulmányait kellett folytatnia.

Már útikészülődéseik idején látszott, hogy Portugálián és nem Spanyolorszá-

*Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Történelmi Levéltára (volt EME levéltára).

gon lesz a hangsúly. Lichnowsky herceg politikai munkát készült írni Portugáliáról (ami aztán egy év múlva meg is jelent) s látogatásának sikere érdekében 60 ajánlólevelet szerzett (1842. május 29-i levél). Telekit Lichnowsky oldalán főleg a politikai viszonyok érdekelték, szívesen fogadták őket a királyi udvarban, megismerték többek között Costa Cabralt, a portugál Metternicht. Hogy a spanyolföld csak futólagos szerepet játszott úti-tervükben, az is igazolja, hogy utazásuk kezdetén, augusztus 12-én, Gibraltárban kelt levelében Teleki azt írja: 11 nap múlva Marseille-ben akar lenni, októberben pedig édesanyjával szeretne Bécsben találkozni.

Teleki 1842. évi utazásának célja tehát világlátás, élménygyűjtés, politikai tapasztalatszerzés és szórakozás volt, semmi bizonyítékunk nincsen arra, hogy karlista hadjáratra szőtt volna terveket.

Összhangban van ez azzal, amit útjuk során Spanyolországra fordítottak. A London—Lisszabon távolságot öt nap alatt tették meg, közben több helyütt kiszálltak, egyebek közt Vigóban. Nyilvánvaló, hogy ez nemcsak hadjáratra nem volt elegendő, de a vigói karlista konspirációt is kétségessé teszi, amiről Teleki emlékezéseiben beszél. Ellentmond ennek egyébként Lichnowsky visszaemlékezése is, aki azt írja, hogy 1842-ben úgy lépett a spanyol földre, mint „békés turista és nem kivont karddal“ (*Portugal*, 15).

A portugáliai megszakítás után az augusztus 6—30 közti időszak esik spanyolországi látogatásuk folytatására. Először Cadixban kötöttek ki, ahonnan néhány napra az ország belsejébe, az andalúziai Sevilleba látogattak. Cadixból Gibraltárba hajóztak, ahol a csodálatos sziklaerődöt látogatták meg (augusztus 12), majd a következő napon a *Phoenicien* gőzösön elindulva Malagát, Alicantét, Cartagenát, Valenciát érintve augusztus 20-án érkeztek el kalandjuk színhelyére: Barcelonába. A Cadix és Barcelona közötti, mintegy 1000 km-es hajóutat 14 nap alatt tették meg, a partvidéki városokban csak futó látogatást tehettek; itt nyilvánvalóan politikai vagy katonai akcióra nem kerülhetett sor. Hátramaradna az utolsó spanyol város: Barcelona, ahol mintegy 10 napot tartózkodtak.

Láttuk, hogy Barcelona különleges helyet foglal el a Teleki-irodalomban, mondhatni, hogy e város köré összpontosulnak hősünk „karlista kaland“-jának legizgalmasabb eseményei. Spanyolországból írt négy levele közül kettőt nem véletlenül datált itt, az utolsó pedig ki-

zárólag az itt lejátszódott eseményekről szól, nagyszerűen megvilágítva az esetét.

A barcelonai levelek közül az 1842. augusztus 26-i foglalja össze első ízben a történet kezdetét. Ez az apjához intézett, börtönben írt levél azonban nem teljesen objektív, mert — amint később maga Teleki bevallja — szüleit akarva megnyugtatni, tompítja a történetek élet, egyes dolgokat elhallgat, máskor rózsás színben tüntet fel. Mégis alkalmas arra, hogy egyes elemeit beépítsük a barcelonai napok menetének legteljesebb és legelfogadhatóbb leírását tartalmazó levél tényközlésébe, melyet Barcelona és Toulon között, a *Venus* francia fregatt fedélzetén 1842. szeptember 6-án keltezett.

Eszerint — mivel Lichnowsky generális volt Don Carlos szolgálatában — Lisszabonban csak Haward angol követ közbelépésével sikerült elérni, hogy az ottani spanyol követ megadja a vízumot Spanyolországba. Azután több partmenti spanyol várost látogattak meg. A *Phoenicien* hajón utazva azonban Lichnowsky heves politikai vitába keveredett három spanyol rabszolgakereskedővel, kik közül egyikkel Telekinek is „heves egybejövele“ volt. Ezek egyike röviddel a hajó Barcelonába érkezete után Lichnowskyt — akiben felismerte Don Carlos volt generálisát — feljelentette a hatóságoknál, így a városba látogató herceget és Telekit a városkapunál letartóztatták. Valószínűleg az angol konzul közbelépésére rövidesen visszanyerték szabadságukat, sőt a porosz konzulnak hála, 48 órai barcelonai tartózkodásra is engedélyt kaptak. Erre alapozva másnap, augusztus 21-én ismét a városba indultak, de a tengeri városkapunál fegyveres katonák tartóztatták fel és a város politikai főnökéhez kísérték őket. A herceg a helyi porosz konzult hívta segítségül, de a „xefe político“ ünnepélyesen bejelentette letartóztatását addig, amíg Madridból ügyében válasz nem érkezik. Hiába argumentált a konzul, hogy a városvezető lépése a nemzetközi gyakorlattal ellentézik és a nemzeti jog lábbal tiprása, hivatkozása tegnapi menlevelükre, a herceg ünnepélyes ellenszegülése is hatástalannak bizonyult és mindhiába volt Teleki „teremtettézése“ magyar anyanyelvén, a városfőnök a két utazót a *Négy nemzetek* vendéglőbe őrizet alá vette.

Alig egy negyedóra elteltével az Alambra sétányon, fogházul szolgáló szállodájuk előtt „a néplázadásnak előjelei mutatkoztak“. A bajkeverő rabszolgakereskedők ui. azzal izgatták fel a népet, hogy a két fogoly két gyűlölt pártúttó

karlista vezérrel azonos, ti. Lichnowsky Cabrerával, Teleki pedig Polóval, Cabrera sógorával. A rögtönzött népvezérek már arra biztatták e felizgatott tömeget, hogy a foglyokat dobják ki az ablakon, a népnek adják át és — úgy, mint néhány évvel ezelőtt Bassa tábornokkal és O'Donnel ezredessel történt — lincseljék meg. Mintegy hatan a szállodába is hatoltak a népitélet megkezdésére. (Életének ebben a kritikus órájában írta Teleki 1842. augusztus 21-i levelét, amire még visszatérünk.) A városvezető ezt megelőzendő a hátsó ajtón kilopóztatta foglyait, és először a városházi, majd a megerősített várbörtönbe záratta őket közönséges bűnözők közé. Kilenc napig vesztegettek itt, míg augusztus 30-án a Madridból megérkező rendelet vissza nem adta szabadságukat. A barcelonai konzulok igyekeztek a foglyok helyzetét enyhíteni. Közülük is kiemelik Teleki levelei a „francia konzul“ — Lesseps Ferdinánd — emberbaráti jószágát, aki Teleki augusztus 26-i levelét is segített hazajuttatni, szabadulásuk után pedig ő kérte fel a város kikötőjében tartózkodó francia fregatt parancsnokát, hogy a szabadultakat vegye hajója fedélzetére és vigye Franciaországba. Igaz, hogy egy „rémitó szélvész“ hét napra nyújtotta ki a *Venus* fedélzetén végigélt tengeri útjukat, de mikor Teleki szeptember 6-án levelét írta, már feltűntek Frankhon partjai, és remélte, hogy két óra múlva a „szabadság földé“re léphet. Ezután Franciaországon keresztül visszatért Berlinbe.

Itt jegyezzük meg, hogy Teleki ezen, 1842. szeptember 6-i levelével csaknem azonos híradást közölt a pozsonyi *Hírnök*ben („G.T.S. levele a *Venus* fregatt-ról a Középtengeren septemb. 6-kán“ címen, 1842. október 10); a levelet a Teleki-kutatók közül Görög Livia ismerte, mégis úgy véli, hogy Telekinek igenis köze volt a karlista „vitézi vállalkozás“-hoz. A barcelonai kalandot egyébként Lichnowsky is részletesen leírja portugáliai útírójában. Hogy útjuknak mennyire nem volt köze karlista vállalkozáshoz, igazolja az, hogy Lichnowsky csak a hazatérésnek szentelt utolsó fejezetben („Heimfahrt“) szól röviden a spanyolországi élményekről (*Portugal*, 421—450). Lichnowsky munkája, a *Hírnök* és az augsburgi *Allgemeine Zeitung* cikkei, de főleg a legilletékesebbek: a spanyol sajtó híradásai (melyeket Teleki kivágott és leveleihez mellékelve hazaküldött), világosan mutatják, hogy a Teleki levelében foglaltak a tényeknek megfelelően mesélik el a barcelonai kalandot. Mindenesetre út-

juknak ez a majdnem tragikusán végződő mozzanata adhatta az ötletet Telekinek, hogy felépítse élete karlista értelmezőjének regényét.

Végül szükségesnek tartjuk annak a kérdésnek tisztázását, hogy beilleszthető-e az ultrareakciós karlistákhoz való csatlakozás Teleki Sándor egész *eszmei-politikai* aspektusába. Szerencés körülmény, hogy nem Teleki későbbi, közismerten demokratikus felfogására hivatkozhatunk, hanem 1842-es, időben a karlista szimpátiával összefüggésbe hozható korabeli levelezésére.

Ha nem volt karlista — kérdezhetné valaki —, mit keresett Felix Lichnowsky herceg, volt karlista tábornok társaságában Spanyolországban? A Teleki-levelek bizonyága szerint az előkelő, nagyvilági, vakmerő, kalandor-típusú, Teleki előtt „genie“, jelentős katonai műltra visszatekintő, 24 éves korában brigádtábornokká kinevezett Lichnowsky társasága és barátsága nagy hatással volt a tapasztalatlan, romantikus kalandot kereső, élnivágyó és fiatal Telekire. Az előtte nagy-nak tűnő herceg egészen elkápráztatta a „vidékiek“ erdélyi főnemes ifjút, figyelmes, baráti volt vele szemben, megajándékozta őt memoárjaival és képével, bevezette a német fejedelmi-hercegi udvarokba, a portugál király fogadótermébe és az általa kedvelt politikai tudományokba, sőt leveleket írt Teleki anyjának. A hercegnél hét évvel fiatalabb Telekinek nem tűnt fel, hogy Lichnowsky oldalán mellékgifigura, mintegy titkári szerepet játszik.

Az is tény viszont, hogy a herceg reakciós-abszolutisztikus felfogásának éle megtört Teleki liberális és demokratikus meggyőződésén. 1841. augusztus 11-i levelében Teleki tisztelettel írt a lengyel ifjúról, aki az 1831-es „szabadságháborúban“ vívott és sebei mutatják, hogy nem kerülte a veszélyt; egy „északamerikai szabad polgár“ ismerőséről, akinek hazája „szabadságát kivívta és boldogul él, nem korlátoltatván senkitől s előhaladásának az önkény nem szab keskeny kört... s szabadságát mint legfőbb jót hön őrizve boldogul“. Egy év múlva Teleki fájdalommal érzékelte Lisszabonban, hogy Costa Cabral, a reakciós-abszolutista miniszter katonai beavatkozásán révén „a szabadelvű párt minoritása maradt“ (1842. június 20). Lichnowskyval való nézetkülönbségét mutatja, hogy 1842. május 29-i levelében kifejti: helyesebbnek tartaná, ha Lichnowsky a liberálisabb Don Pedro párthoz húzna. Rendkívül jellemző, szinte politikai önvallomás-számba menő 1842. június 24-i

portugáliai levele, melyben elhatárolja magát a hercegtől: „én egész éltemen át — írja —, bár ezzel mondván sok nincs, a szabadelvű párthoz tartozám, és míg az ellenkezőről meg nem győződöm — mi nagyon nehéz — tartozni is fogok, utitársam politikai hitvallása egészen ellenkező, s így kénytelen vagyok egyik párt részét sem venni, csak a távolból mindegyiket figyelemmel kísérni...”

Utoljára hagytuk Telekinek sógorához, Bethlen Farkashoz intézett „Barcelona, 21 Augusti 12 és 1 óra közt 842” keltezésű levelét, amely perdöntő jelentőségű a karlizmushoz való viszonyulásában. Élete azon válságos órájában írta ezt, mikor Barcelonában a felbolydult tömeg a fogházak helyiségéül szolgáló szálloda előtt az ő és utitársa halálát követelte és meglincselésükre készülődött. Hogy a halálra elkészülve írta: nemcsak reszketeg kézírása és kusza sorai igazolják, hanem a levél pattanó feszültségtől áthatott tartalma, búcsúja szüleitől, nővérétől, szerelmétől, barátaitól, hazájától és magától az élettől. Lelki nagyságára jel-

lemző, hogy bátran nézett a halál elébe, ami nemcsak leveléből, hanem utitársa emlékezéseiből is kiderül (*Portugal*, 432). De van búcsúlevelének egy-két olyan megfogalmazása, ami válságos politikai testamentumba illik. Így a sorok, amelyekben arra kéri sógorát: „barátaimat nevemben üdvözöld utoljára, s ajánd nekik hazámat, mert nekik dicső kötelességek neki szolgálni.” És Teleki a halálba menők őszinteségével gyötrődött nemcsak azért, hogy halála miatt szülei majd „vigasztalhatatlanok leendenek”; mindeneelőtt azért volt kétségbeesve, hogy karlistának minősítve kell meghalnia „egy politisch hitért, melyet, mint tudod, nemhogy nem követtem, hanem melyet gyűlölek”. Nem: ezek a szavak nem lehetnek hamiscsengésűek, csak igazak. És ha igaznak fogadjuk el politikai valóságát, úgy gondoljuk, befejezettnek tekinthetjük a vitát Teleki Sándor karlista múltjáról.

A Bethlen Farkasnak Kolozsvárra címzett ismeretlen levél teljes szövege a következő:

Barcelona, 21 Augusti 12 és 1 óra közt 842.

Kevés pillanatok múlva a nép dühe áldozatja leendek s Barcelona utcáin hurcoltatva égettetem meg s kintelileg végzem életem, melyet ennépemnek akarék szentelni s midőn e sorokat veszed, akkor már sógord s barátod nem létez, bár emlékéit is akár örök homály fedné. Hisz bennetek kimélne meg a kínos múltól. Ha két érzemény nem dultna keblemet, istenemre, magam gyűjtanám meg a farakást; meghalni egy politisch hitért, melyet, mint tudod, nemhogy nem követtem, hanem melyet gyűlölek s mi még inkább gyötör, hogy szülőim vigasztalhatatlanok leendenek s kivált anyám, kit én úgy szeretek s ki tudom, hogy csak bennem él; vigasztald őt kedves bátyám, hisz nem örökre válunk el. Bátor én már meghaltnak hiszem magam, mert a menekvülésre oly kevés remény van, hála az égnek a gyáva félnkség nem gyötör (bár kezem reszket) s bátorságom némi elégtételt ad. Mondd anyámnak, hogy viselje oly békével fia vesztét, mint ő halálát. Rózának, mindkettőnek, mondd végbúcsúmat, barátaimat nevemben üdvözöld utoljára s ajánd nekik hazámat, mert nekik dicső kötelességek neki szolgálni, neked nyújtja jobbját végperceiben is

Teleki Sándor

E sorokat senkinek ne mutasd, míg némileg felejtve nem leszek; akkor add apámnak — ő férfi — becsülni fogja s tudni azt is, hogy fia férfi volt s vigasztalandja őt és anyámat s meggyőzni, hogy fia szerette s végperceiben is rá és rátok gondolt. Most

élj boldogul

21-dik Augusti 842.

[Kívül:] Olvasd egyedül s ha szüleim vagy testvérem jelen vannak, kérlek, ne olvasd.

Levelezésének tanúságtétele nincs összhangban — Teleki Sándor, az író visszaemlékezéseivel. De annál inkább összhangban van Teleki Sándor, a *politikus* elveivel, szabadságharcos arculatával. Ha a közölt levelezés szét is osztatja a karlista vállalkozás mitoszát (amit talán azért költött, hogy katonai múltjával imponáljon a civileket tudvalevőleg nem túlságosan kedvelő Bem előtt, majd annak regényes szárait tovább szőtte a *Lesseps-üdvözlésben*), megoldja viszont pályafutásának egy vélt ellentmondását. Kizárja ugyanis azt a lehetőséget, azt a fekete pontot életéből, mintha a demokrata Táncsics, a jakobinus Petőfi barátja, a

szabadságharcos Bem és Garibaldi ezredese, Victor Hugo elvbarátja a reakciós karlisták hadjáratának résztvevője vagy elveik fegyverviselője lett volna. Történelemmé teszi Teleki politikai fejlődésvonalát. Azét a Teleki Sándorét, aki iskolás korában „Egy dublini népbarát eszméiről” szóló könyvet nyomott kollégája, Sági László kezébe, majd az 1846—47-es évek Erdélyének egyik liberális-ellenzéki politikusa lett, hogy az 1848—49-es forradalmi évek és az emigráció idején mint jó hazafi és demokrata harcos váljon közismertté.

Csetri Elek

A költői
kastély